

УДК 376.68

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2020.27.206466>

С. В. Форманова,

д-р філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,

професор кафедри української мови

ІДЕОГРАФІЧНІ СЛОВНИКИ ЯК КРОК ДО СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «КАРТИНА СВІТУ»

В статті досліджено поняття «картина світу», яке концентрує в собі специфічну сукупність усіх якостей суспільства, а також витоки його виникнення й формування. Зазначено, що на шляху свого виникнення картина світу асоціювалася із структурою

ідеографічного словника. Доведено, що схеми класифікації понять в ідеографічних словниках повідомляють про те, що одна й та сама дійсність у матеріальній, духовній, фізичній та психічній основі різними укладачами сприймається по-різному.

Ключові слова: ідеографічний словник, схема класифікацій, предметно-поняттєва група, семантична класифікація, структурно-семантична класифікація, картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема поняття «картина світу» і її особливість у семантичній структурі слова була поставлена О. Потебнею і розвивалася й поглиблювалася філософами, психологами й лінгвістами (Ю. Апресян, Р. Будагов, Л. Виготський, Ю. Караулов, О.О. Леонтьєв, О. Лурія, Ж. Соколовська та ін.). Адекватність відображення в мові й лексиці об'єктивної картини світу порушувалася ще давньогрецькими філософами, якщо брати до уваги суперечки між стоїками та скептиками. З виникненням загального мовознавства й ідей В. фон Гумбольдта, ця проблема стає й лінгвістичною.

Актуальність статті зумовлена необхідністю проаналізувати витoki виникнення поняття «картина світу», семантичні особливості схем класифікації понять, які склали основу ідеографічних словників.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є демонстрація способів розробки й становлення поняття «картина світу» через створення ідеографічних (поняттєвих) словників. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) систематизувати й узагальнити існуючі схеми класифікації понять, що передували виникненню поняття «картина світу»; 2) проаналізувати схеми класифікації понять, які відбито в ідеографічних словниках; 3) узагальнити, яке розуміння картини світу віднайшло своє відображення в ідеографічних словниках.

Об'єктом дослідження є становлення поняття «мовна картина світу» на основі ідеографічних словників. **Предметом** дослідження є ідеографічні словники, в яких відбито зв'язок між мисленнєвою й мовленнєвою діяльністю людської свідомості.

Наукова новизна дослідження полягає в доведенні того факту, що мовна картина світу в процесі розвитку базується на принципі єдності свідомості й діяльності, тобто в наукових дослідженнях слід зосереджувати увагу на динаміці її розвитку, оскільки мовні одиниці здатні передавати ставлення людини до об'єктів реальності, яка знаходить своє відображення в ідеографічних словниках.

Теоретична і практична цінність статті полягає в збагаченні підходів до вивчення картини світу, еволюцію становлення цього поняття, що доповнює й розширює знання про світ через поняттєві тематичні характеристики. Результати дослідження можуть бути використані в курсах «Актуальні напрями філологічної науки», «Методологія лінгвістичних досліджень», «Стилістика», у спецкурсах із когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, в написанні наукових робіт студентами й магістрами філологічного фаху. Критерії виявлення й способи визначення картини світу можуть бути застосовані в лексикографічній практиці.

Методи дослідження: *методом суцільної вибірки* сформовано фактичну базу дослідження; *описовий метод* дав змогу створити узагальнену модель предмета дослідження з урахуванням специфіки його презентацій; *метод аналізу і синтезу* прислужився для здійснення теоретичних узагальнень і практичної систематизації фактичного матеріалу та його подальшої наукової кваліфікації з позиції лексики й семантики, а також за його допомогою здійснено систематизацію ідеографічних словників; *метод спостереження* уможливив ідентифікацію комплекту тезаурисів в

аналізованих джерелах; *контекстуально-інтерпретаційний* дав змогу визначити особливості тематичних поняттєвих словників та їхню семантичну специфіку; метод *культурної інтерпретації* було застосовано для вивчення закономірностей утілення в семантиці тематичних словників культурного змісту та способів його виокремлення з поняття.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У науковій літературі мовну картину світу інтерпретують як засіб пояснення знань про світ, представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій і сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення [12, с.85]. У процесі такої специфічно оформленої систематизації плану змісту мови відбувається фіксація й збереження всього комплексу знань і уявлень конкретного мовного суспільства про світ, що зафіксовано в лексичному й фразеологічному складі мови. Висунуте припущення дає змогу стверджувати, що першими спробами опису системної організації лексики через систему знань про світ можна вважати створення ідеографічних словників, або тезаурусів, структура яких відображала мовну картину світу певної мови в певну епоху (Словник Полукса, словник Амаракоса, Словник П.Роже, Словник Х.Касареса, Словник Халіга-Вартбурга).

Однією з найважливіших особливостей досліджуваного об'єкта є те, що картина світу знаходить відображення в ідеографічних словниках, оскільки кожне лексико-семантичне поле складається з пов'язаних між собою лексико-семантичних груп. А найближчим до відтворення природного стану лексики є ідеографічний словник, стаття якого є близькою до семантичного поля, а всередині статті виділено синонімічні ряди, антонімічні пари, групи похідних дієслів тощо.

Поняття мовної картини світу тісно пов'язане з проблемою представлення та тлумачення результатів практичної роботи із структурування семантичних полів мови, а також із проблемами укладання ідеографічних словників [9, с. 365]. Словники ідеографічного типу є найбільш наочним і безпосереднім відображенням запасу смислів, накопичених мовою та її носіями впродовж віків, саме тому вони справедливо вважаються моделлю закріпленої у мові картини світу. Структура ідеографічного словника містить, особливо у своїй інваріантній частині, один з компонентів картини світу, саме її статичний компонент, до якого включені принципи членування лексичного складу даної мови та відображає найбільш загальні, домінантні граматичні категорії, які визначають його структурний тип [4, с. 259].

В історії розвитку науки про мову, починаючи з II ст. н.е., поняття картини світу асоціювалось зі структурою словника. Але словника не алфавітного, а ідеографічного, тематичного, оскільки, як відомо, структура словника пов'язана з дійсністю, реальністю, яку відображено в лексиці. Ось чому структура словника відображає лексичний склад мови. Мислення кожного індивіда, носія мови, має індивідуальну свідомість, в якій уявляється форма складання словника: чи то слова розподіляються за гніздами, які відповідають «вузлам» у структурі словника; чи то вони відповідно до трировської метафори, «подібно мозаїки покривають сферу поняття», відтворюючи в цілому «картину світу», чи то спосіб утворення словника не схожий ні з яким [10, с. 8].

У II тисячолітті н.е. єгиптянин Юлій Полукс уклав Словник грецької мови – «Ономастикон», який складався з 10 книг. Кожна книга була окремим трактатом і містила найважливіші слова за тою чи тою тематикою. У першій книзі розповідається про богів та царів, у другій – про людей, їхнє життя, фізіологічну будову, у третій – про родичів та

громадське становище і т.д. Кожне важливе на той час слово супроводжувалось коротеньким тлумаченням.

Між II та III сторіччями н.е. був виданий прекрасний санскритський словник «Амаракоша». Його автор – давньоіндійський поет, граматист та лексикограф Амара Сіна (або Амара Дева), якого називали «однією з дев'яти перлин», яка прикрашала трон одного з царів держави Гупт у Давній Індії.

У перекладі «Амаракоша» означає «Скарб Амара». Словник містить 10 тисяч слів, тлумачення яких здійснювалося за допомогою віршів. Словник складався з трьох книг, кожна з яких містила декілька розділів, які, в свою чергу, розбивалися на секції. Перша книга присвячена Небу, Богам та всьому, що відноситься до цієї тематики. Друга книга містить відомості про Землю, Поселення, Рослини, Тварин, Людину. Третя книга містить відомості про лексичний та морфологічний склад мови. Словник «Амаракоша» укладений відповідно до розвитку та панівних ідей того часу.

В арабській енциклопедії X сторіччя «Раса'іл Іхван ас – саера» викладено вчення про «матерії», які за тогочасними уявленнями мали «прості» та «складові» «царства природи». До перших належать елементи, які не здатні рости. Це – «мінерали». «Складові» елементи містять «три царства»: «Рослини», «Тварини», «Людина». У кожному «царстві природи» виділено «види», які не сходяться з класифікацією видів в інших мовах чи в інших словниках. Автори давніх словників класифікували назви найвідоміших предметів за «родами» та «видами», які поділялися на «підвиди», важливі для тогочасного суспільства [13, с.105-106].

Ідеографічний словник має ономазіологічне спрямування від понять до слів. Реєстровими одиницями ідеографічних словників є поняття, кожному з яких підпорядковано словникову статтю – множину слів, які виражають це поняття в мові. Ідеографічна лексикографія має багату традицію у зарубіжному мовознавстві. Зразками ідеографічних словників у науковій літературі вбачають: «Тезаурус англійських слів та фраз» П. М. Роже (Thesaurus of English Words and Phrases) (London, 1852), «Поняттевий словник французької мови» П. Робертсона (Dictionnaire ideologique de la langue francaise) (Paris, 1859), Аналоговий словник К. Маке (Dictionnaire Analogique) (Paris, 1936), Поняттевий словник іспанської мови Х. Касареса (Dictionario ideologico de la lengua espanola) (1941), Словниковий склад німецької мови Д. Сандерса (Der deutsche Sprachshatz) (1873-1877), Лексичний склад німецької мови за предметними групами Ф. Дорнзайфа (Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen) (1934). Оскільки зазначені словники упорядковані не в алфавітному порядку, а в поняттевому, то вони яскравіше представляють цілісну картину світу, в якій «лексичний склад об'єднано в єдине ціле» [24, р. 37].

Російські філологи також розробили лексикографічні праці ідеографічного типу, до яких належать словники Ю. М. Караулова, В. В. Морковкіна, О. С. Баранова. В. Морковкін запропонував ланцюжок членування лексики російської мови, в основі якого лежать такі концептуальні сфери: • всесвіт: нежива природа, жива природа, абстрактні відношення і поняття; • жива природа: світ рослин і світ живих істот; • світ живих істот: істоти, не наділені розумом, і homo sapiens; • homo sapiens: людина як жива істота, людина як розумна істота, людина як суспільна істота; • людина як розумна істота: емоційне життя людини, інтелектуальне життя людини, прояви людської волі [6]. У словнику О. С. Баранова синоптична схема ближча до наукової картини світу, відображеної у філософській і фізичній терміносистемах [2]. Е. В. Кузнєцова в основу словника поклала метод ступеневого аналізу визначень [5]. Останнім часом спостерігаємо новаторські тлумачні словники російської мови за

редакцією Н. Ю. Шведової і Л. Г. Бабенко, в яких тлумачення слів поєднано з їхнім ідеографічним описом.

Доктор філологічних наук, професор Ж. Соколовська побудувала універсальну схему, придатну, на її думку, для будь-якої мови, відповідно до гносеологічних та онтологічних параметрів [11, с. 87]. Гносеологічні поняття – *існування, простір, час, рух, кількість, якість, відношення* – розташовано по вертикалі, а онтологічні поняття – *природа, людина та суспільство* – розташовано по горизонталі. На перетині ліній цього смислового каркасу розташовано всю лексику.

На особливу увагу заслуговує надбання українських мовознавців – ідеографічний словник неологізмів Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критської, Т. К. Пуздирєвої, Ю. В. Романюк [1], в якому представлено лексичний склад мови за систематизованими групами слів, що близькі за певними параметрами. Автори видання вказують, що ідеографічність в словнику проявляється як словотвірна похідність. Вони зазначають, що «словник має своїм завданням описати спектр дії активних ресурсів сучасної української номінації, показати нові найменування, створені за допомогою цих ресурсів, ... встановити здатність таких ресурсів – нових або оновлених чи активізованих слів і словотворчих формантів (основ та афіксів) – формувати нові словосполуки, утворювати нові чи поповнювати вже наявні синонімічні ряди, антонімічні, гіперо-гіпонімічні об'єднання, словотвірні гнізда або ряди» [1, с.16]. Будова словникової статті досить повна, що дозволяє отримати всю інформацію про нове слово чи формант: від граматичної характеристики і значення до морфемної будови та словотвірного потенціалу. У словнику подано величезну кількість ілюстрацій із текстів різних стилів і жанрів. Це засвідчує, що йдеться про вже поширені в мові одиниці. У словнику представлено близько 4 тис. слів і словосполук, що увійшли в українську мову за 1990-2013 роки. Слова об'єднано у поняттєві поля.

Щодо питання, як проводилася систематизація за предметно-поняттєвими групами, то кожен з авторів розумів цей поділ на групи згідно зі своїм задумом укладання словника. Зазначені словники упорядковують, систематизують засоби вираження, тобто слова, а точніше, лексичний склад певної мови в якнайширшому обсязі. Як зазначає Ф. Дорнзайф, необхідно зробити спробу систематизувати й упорядкувати цілісне багатство німецьких засобів вираження, як слів, так і поширених мовних зворотів, від святково піднесеного стилю мови і аж до міміки та жестів, за поняттями [15, р. 47]. Франц Дорнзайф створив семантичну класифікацію німецького словникового запасу. Він поділив усю лексику німецької мови на 20 класів: I. Неорганічний світ. Речовини. II. Рослинний і тваринний світ. Людина (фізична суть). III. Простір. Положення в просторі. Форма. IV. Величина. Маса. Кількість. Ступінь. V. Існування. Відношення. Причинність. VI. Час. VII. Світло. Колір. Звук. Температура. Вага. Стан. Нюх. Смак. VIII. Рух. IX. Бажання і поступки. X. Відчуття. XI. Почуття. XII. Мислення. XIII. Знак. Повідомлення. Мова. XIV. Писемність. Знання (наука). XV. Мистецтво. XVI. Суспільство. XVII. Житло. XVIII. Господарство. XIX. Право. Етика. XX. Релігія. Паранормальне [16]. У результаті створення словника, автор основну увагу приділив добору автосемантичних сталих і несталих одиниць у межах поняттєвих категорій. Втім у словнику подано систему, що відноситься до структури слів, тобто розподіл слів за частинами мови. Це дає змогу відтворити «семантичну сітку» й здійснити обробку ієрархічної поняттєвої системи для німецької мови.

Словник Пітера Марка Роже «Гезаурус англійських слів та фраз» вийшов у 1852 році в Англії. Це перший ідеографічний словник, який має вагу й практичну цінність у наш час. Він

також впливає й на наступний розвиток упорядкування словників такого типу. Роже свою роботу над словником розпочав з розчленування поняттєвого поля англійської мови на чотири великі класи: *абстрактні відношення, простір, матерію та дух* (розум, воля, почуття). Дані класи розбиваються на ряд родів, які, в свою чергу, розпадаються на визначене число видів [21, р. 34].

У «Тезаурусі» П. М. Роже уся лексика англійської мови згрупована у вісім рівнозначних між собою груп: I. Абстрактні відношення. II. Простір. III. Фізика. IV. Матерія. V. Зовнішні відчуття. VI. Розум. VII. Воля. Воля взагалі. VIII. Почуття [21].

Кожний вид схеми містив пронумеровані групи (їх нараховувалося 1000), які відзначалися словами з досить широкою семантикою. Це дозволило об'єднати під ними цілу групу (серію) аналогічних за смыслом слів. Принцип, за яким розташовано слова в групах, має назву структурно-семантичний. В кожній групі спочатку розташовано іменники, потім дієслова, потім прикметники та прислівники. Слова однієї частини мови розміщено за ступенем близькості їхніх значень [13, с. 107].

Згідно з цим, предметна організація є кращою, ніж організація, заснована на алфавітному упорядкуванні. Особливо добре такий підхід використовувати у поєднанні з академічним словником, оскільки синоніми, які перетинаються в одних гніздах, розходяться в інших і вони не завжди взаємозамінні в контексті. Влучно дібране слово матиме сенс із задуманим значенням та пов'язаними з ним відчуттями, які найменше суперечать понятійному середовищу думки, що передається. Звук та каденція також можуть бути важливими при виборі слова.

«Тезаурус» Роже, оригінально організований, але його класифікація базується на загальному значенні. Є впевненість в тому, що на той час підхід Роже був кращим. За допомогою пошуку, можна віднайти будь-яке слово. Проте в книзі відсутня таблиця класифікацій, немає абеткового індексу ані класифікацій, ані ключових слів, ані додатків, що набагато полегшило б роботу зі словником. Це говорить про його вузьку реалізацію.

Слід також зазначити, що в словнику Роже значне місце приділено «брудним» словам, тобто інвективі.

Вагомим досягненням в ідеографії став словник іспанського мовознавця Хуліо Касареса, виданий у 1941 році. Він складався із трьох частин: синоптичної, аналогічної та алфавітної. Синоптична частина містить поняттєву класифікацію змістового боку іспанської мови. Увесь смисловий континуум Касарес розподілив спочатку на 38 поняттєвих класи, які врешті розпалися на 2000 поняттєвих груп. В аналогічній частині кожна з 2000 поняттєвих груп заповнюється заголовками слів – понять – в алфавітному порядку. Алфавітна частина містить тлумачний словник слів іспанської мови. Кожне слово у відповідному значенні супроводжується вербальним значенням та вказівкою на місце, яке воно посідає в ідеографічній класифікації.

На перше місце у Касареса поставлене поняття Бог, що визначається його світоглядом. Але, винесене на самий верх, воно не розвивається, а створює тупикову гілку. Центральне місце за сутністю належить в схемі Касареса поняттю Людина, яка розподіляє світ на деякі гомогенні зони, виділяючи, з одного боку, живі істоти, позбавлені розуму, і з другого боку, – суспільство собі подібних, якому людина протистоїть як особа [4, с. 45-52].

У словнику Касареса, як і в тезаурусі Роже, використовується протиставлення антонімічних поняттєвих груп, у кожній з яких слова розташовано за частинами мови (іменник, дієслово, прикметник, прислівник і т.ін.), а всередині граматично однорідних понять – за смисловою близькістю.

Словник Касареса – це перший словник, у якому показано лексичне багатство живої мови в усьому її обсязі як єдине ціле [13, с. 107].

Як свідчать результати дослідження, науковцями неодноразово здійснювалися спроби створення нових принципів організації словників, які б відрізнялися від алфавітних. Час від часу мовознавці висували пропозиції до створення ідеографічних словників. Це стало нагальною проблемою настільки, що зазначене питання було включено до порядку денного Лондонського конгресу лінгвістів у 1952 р. Саме на цьому конгресі професором фон Вартбургом було представлено проект, над яким він працював разом із Р. Халлігом протягом багатьох років. Це був словник із загальною класифікацією понять, схему якого можна накласти на будь-яку мову. Таким чином, науковій спільноті було представлено семантичну структуру словника під назвою – Словник французької мови, створений Рудольфом Халлігом і Вальтером фон Вартбургом (1952). У зазначеній праці поняття покласифіковано за трьома основними групами: «Всесвіт», «Людина», «Всесвіт і Людина», що утворює чітку структуру взаємозалежних елементів. Автори мали на меті практичну реалізацію свого задуму, а саме: під час опису словників різних мов і різних періодів автори повинні дотримуватися однієї моделі, то тоді було б легко порівнювати результати й відзначати розрізнення. Такий підхід до лексичних досліджень вартий того, щоб його прийняли, як модель із різними варіаціями.

Зупинимося на конкретних вимогах до схеми систематизації при створенні Р. Халлігом і В. фон Вартбургом власного варіанту словника:

1. Систематизованими можуть бути лише поняття, яким повинен підпорядковуватися лексичний склад окремої мови чи діалекту у випадку застосування даної схеми.

2. Поняття повинні походити від існуючих в умовах донаукових уявлень, отже, від закладеного в мові донаукового пізнання. Саме ці поняття утворюють основу схеми. Поняття, які є результатом наукового пізнання, можуть використовуватися лише як доповнення, якщо недостатньо понять першого типу.

3. У схемі впорядковується лише певний набір понять.

4. Обрані поняття повинні систематизуватися за єдиним принципом, за єдиною основною думкою. І таке упорядкування має проводитися таким чином, щоб усе об'єднувалося до єдиного системного цілого: одне повинно йти за іншим відповідно до внутрішньої логіки, а внутрішній взаємозв'язок системних одиниць, повинен бути по можливості забезпеченим настільки, щоб підготувати усвідомлення, розуміння структурного поділу системи, а, отже, й взаємообумовленості одного через інше. Оскільки систематизовані поняття походять від набутих в результаті розвитку мови донаукових знань, то, через створену у таких спосіб схему систематизації, можна одночасно створити й уявлення про картину світу [17, р. 127].

Оскільки похідним матеріалом схеми Халліга-Вартбурга є закріплені в мові донаукові знання, то в кожному випадку за основу слід брати слово. Загальновідомо, що слово складається з двох нерозривно пов'язаних частин – «з поняття та акустичної форми» (для яких уживаються також найменування «форма» / «назва», «зміст» / «означуване»). Ця формула, що яскраво відбиває погляди Ф. де Соссюра, є прийнятною для ономазіологічних досліджень, але є недостатньою для роботи над словником. Для словникової роботи необхідно скрупульозно розглянути змістову частину слова, яка, за цією формулою, є «поняттям», далі звернути увагу на частотність цього слова в ужитку й у такий спосіб «вирахувати» його «значення».

Герман Гюнтер, німецький лінгвіст й історик релігії, у своїй праці «*Фундаментальные вопросы языкознания*» точніше розподілив значення слова й виділив його наступні компоненти:

а) загальне логічне поняття, одночасно «універсальне» значення;

б) побічні уявлення, тобто суб'єктивні асоціації з іншими уявленнями, які, у випадку з усвідомленням кожного конкретного індивідуума, надають значенню особливого забарвлення, а також відтінки слова, що коливаються разом із цими уявленнями;

в) відчутний тон слова, що походить із його вживання;

г) випадкове, okazіональне значення, яке виділяється із загального значення у взаємозв'язку з реченням або ж у певній ситуації [18, р. 44].

Далі в своїй праці Халліг і Вартбург простежують, як поводить себе загальне логічне поняття відносно загального комплексного значення й інших його компонентів. Вони зазначають, що всі значення є змінними, нечітко визначеними, обмеженими, вони мають певну варіативну широту, забарвлення й відтінки й стають однозначно визначеними в результаті обмеження в конкретній мовній ситуації через процес мислення, оскільки в процесі мовлення набувають okazіонального значення. Але було б помилкою припустити, що це okazіональне значення виділяється з універсального, тобто з загального логічного значення. Тоді це означало б, що загальне логічне значення є первинним, а okazіональне – вторинним відносно нього. Стає очевидним той факт, що первинним є значення, як цілісність, у процесі мислення якого й у мовній ситуації виділяється okazіональне значення. Звідси виходить, що okazіональне значення є вторинним відносно значення взагалі [17, р. 139].

Незаперечним є той факт, що загальне логічне поняття також є вторинним відносно значення взагалі, але воно та okazіональне значення є різноспрямованими. Якщо останнє утворюється шляхом виділення та звуження значення в момент уживання в ситуації, то загальне логічне поняття утворюється на прямо протилежному звороті до Загального та Тривалого. Оскільки слова, а, отже, й значення спрямовані на Загальне, то, відповідно, вони можуть розвивати чітко обмежене «ядро», яке піднімається від основи значення, поєднується у свідомості з конкретним змістом і після цього може вести відокремлене від слова самостійне існування, яке залишається поєднаним зі словом, але більше не злитим з ним. Так утворюється щось статичне, «об'єктивне», а саме «загальне логічне поняття» (за Г. Гюнтером), «універсальне» значення, про яке вже йшлося. Отже, від значення слова виділяється об'єктивне поняття, що керується власними закономірностями. Його завданням є визначення цієї своєрідної можливості значення, яке може утримуватися ідентично самому поняттю лише в процесі мислення та розуміння.

«Загальне логічне поняття» позначається Халлігом та Вартбургом терміном «поняття», яке надалі стає не лише психічним корелятом акустичної форми, а найважливішим компонентом, що виділяється з цілісного значення. Протиставляючи «поняття» й «значення», Р. Халліг і В. фон Вартбург, услід за Л. Клагесом, розрізняють у слові три компоненти, які відрізняються суттєвими характеристиками: по-перше, у відношенні до постійного, константного, значення змінюється, поняття ж, вже раз закріплене у свідомості як об'єктивне, є незмінним і, де б воно не впливало, воно «постійно виражає те ж саме», воно може лише звільнити місце іншому поняттю; по-друге, у ставленні до них індивідуума, значення пізнаються, і їх можна лише описати; поняття ж вже є відомими, вони лише підлягають визначенню [17, р. 147].

Усе вищезазначене переконує, що поняття стає основою схеми систематизації в словнику Халліга та Вартбурга. При цьому маються на увазі зовсім не поняття, що віднайдені в результаті логічних операцій, а лише донаукові загальні поняття, що створені в результаті

розвитку мови та відображення нею світу об'єктивної реальності, які кожна людина може сприйняти, зрозуміти й використати.

Упорядкування понять за схемою Р. Халліга та В. фон Вартбурга відбувається в чітко визначеному логічному порядку з урахуванням тих точок зору, які обумовлюють смисловий континуум, і який містить, як вже зазначалося вище, три основні поняттєві класи: Всесвіт, Людина, Всесвіт і Людина. Кожний поняттєвий клас містить підрозділи: I – Небо та небесні тіла. Земля. Рослинний світ. Тваринний світ. II – Людина – жива істота. Душа та розум. Людина, як суспільна істота. III – Аргіогі. Наука і техніка.

На думку Юрія Караулова, схема ідеографічного словника Р. Халліга й В. фон Вартбурга є «універсальною» [4, с. 35].

Отже, існуючі класифікації понять, про які йдеться в ідеографічних словниках, відображають загальні, абстрактні поняття «картини світу» й об'єднують в собі все те, що представляє собою природна картина світу.

Оскільки ідеографічні словники було побудовано за ономаціологічним принципом – від поняття до слова, то максимально наближеною до мовної картини світу є синоптична схема ідеографічного словника. Синоптична схема – це система концептів, мовних понять високого рівня абстрактності, яким підпорядковано лексичні одиниці у словникових статтях.

Як уже підкреслювалося вище, структура ідеографічного словника може бути одним з найточніших відбитків мовної картини світу. Є впевненість в тому, що в науковій літературі ідеографічний словник вважають інтеграцією лексичної системи, її моделлю, що збагачує існуючі й майбутні дослідження. Запропоновані схеми дають змогу спостерігати рівневу організацію лексики і виявляти тип відношень, які поза тезаурусною схемою залишилися б невиявленими. Результати дослідження підтверджують, що ідеографічні словники є вагомим кроком для створення картини світу.

Висновки. Поняттєва сфера давньої англійської, іспанської, німецької, французької лексики широка, тому окреслені авторами категорії показують життя й існування Людини в цей історичний період.

Картина світу відображається в ідеографічних словниках, які продукують «найбільш загальні, домінуючі граматичні категорії, що визначають їхній структурний тип» (Ю. Караулов). Основу схеми систематизації ідеографічних словників складають схеми, що створені в результаті розвитку мови та відображення нею світу, об'єктивної реальності, які кожна людина сприймає, розуміє й використовує. Всі ідеографічні словники відображають сукупність уявлень Людини про оточуючий світ. Ці уявлення характерні для тої чи тої епохи лише частково, тобто у сукупності значень слів. Таке розуміння картини світу складає лише частину мовної картини світу, яка матеріалізується не лише у значеннях слів, але й за допомогою слова, тобто у взаємовідносинах між словами.

Наведені схеми ідеографічних словників свідчать про те, що однакова дійсність – матеріальна, духовна, фізична й психічна – різними укладачами у різних державах і в різні епохи сприймається по-різному. Це обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Загальним визначено той факт, що всі ідеографічні словники відображають сукупність уявлень Людини про оточуючий Світ, які характерні для тої чи тої епохи.

Тому створення ідеографічних словників цілком можна вважати передумовою створення поняття «картина світу», яке використовується нами на позначення сукупності уявлень Людини про реальну Дійсність. Схеми словників відображають цю сукупність лише частково, тобто в сукупності значень слів. Таке розуміння «картини світу» складає лише частину «мовної картини світу», яка матеріалізується не лише в значеннях слів, а й за допомогою слів, тобто у взаємовідносинах між словами.

Таким чином, «картина світу» є продуктом пізнавальної діяльності людини. Вона формується на основі цілісної лексико-семантичної системи мови й людських знань, заснованих на власному й суспільному досвіді. Нами простежено своєрідну еволюцію становлення поняття «картина світу». Ідеографічні словники, що передували створенню поняття «картина світу» є репрезентацією дійсності, соціально-культурним досвідом Людини, світоглядними константами в системі мови. Цілісним образом у мовній картині світу стає слово як відображення національно-культурних цінностей, усвідомлення народних традицій і власного досвіду автора.

У **перспективі** планується дослідження мовної картини світу у співвідношенні з концептуальною.

Література

1. *Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики* / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю. В. Романюк; Відп. ред. Є.А. Карпіловська. К.: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. *Баранов О. С. Идеографический словарь русского языка*. М., Наука, 1998. 820 с.
3. *Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка*. М., Наука, 1981. 367 с.
4. *Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография*. М.: Наука, 1976. 355 с.
5. *Кузнецова Э.В. Ступенчатая идентификация как средство описания семантических связей слов. Вопросы металингвистики*. Л.: Изд.-во Ленинградского ун-та, 1973. С. 84–95.
6. *Лексическая основа русского языка: Комплексный учебный словарь* / В. В. Морковкин, Н. О. Беме, И. А. Дорогонова, Т. Ф. Иванова, И. Д. Успенская; Под. ред В. В. Морковкина. М., 1984. 1168 с.
7. *Русский семантический словарь: Опыт автоматического построения тезауруса: от понятия к слову.* / Ю. Н. Караулов, В. И. Молчанов, В. А. Афанасьев, Н. В. Михалев. М., 1982. 566 с.
8. *Русский семантический словарь: Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений. Т.2: Имена существительные с конкретным значением* / Под. общ. ред. Н. Ю. Шведовой. В 6-ти т. М., 2000.
9. *Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля. К., 2006. 716 с.
10. *Соколовская Ж. П. Картина мира в значениях слов: «семантические фантазии» или «катехизис семантики»? Симферополь: Таврия, 1993. 235 с.*
11. *Соколовська Ж. П. Картина світу та ієрархія сем. Мовознавство. 2002. № 6. С. 87–91.*
12. *Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 88с.
13. *Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського* : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1999. 219 с.
14. *Casares J. Diccionario ideologico de la lengua espanola*. Madrid, 1940. 74 p.
15. *Dornzeiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Berlin, 1934. 98 p.
16. *Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1970. 117 p.

17. Hallig R., Wartburg W. Von. Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie // Versuch eines Ordnungsschemas, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin, 1952. 354 p.
18. Guntert H. Grundfragen der Sprachwissenschaft. Leipzig, 1925. 64 p.
19. Make K. Dictionnaire analogique. Madrid, 1936. 78 p.
20. Robertson P. Dictionnaire ideologique de la langue française. Paris, 1859. 86 p.
21. Poge P. M. Thesaurus of English Words and Phrases. London, 1852. 125 p.
22. Roget P. M. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases / ed. G. Davidson, Penguin Books Ltd. London, (1852) 2012. 187 p.
23. Sanders D. Der deutsche Sprachschatz. Leipzig, 1873-1877. 365 p.
24. Weisgerber I. Vom Weltbild der deutschen Sprache. Dusseldorf, 1950. 127 p.

References

1. *Active Resources of the Contemporary Ukrainian Nomination: An Ideographic Dictionary of the New Vocabulary*, (2013), [Aktyvni resursy suchasnoyi ukrayins'koyi nominatsiyi: Ideohrafichnyy slovnyk novoyi leksyky] / E. A., Karpilovskaya, L. P., Kyslyuk, N. F., Klimenko, V. I., Kritskaya, T. K., Puzdyreva, Yu. V., Romanyuk; Ans. ed. E. A. Karpilovskaya, K. : KMM LLC. 416 p.
2. Baranov, O. S. (1998), *Ideographic dictionary of the Russian language* [Ideograficheskyy slovar' russkogo yazyka], M. : Nauka, 820 p.
3. Karaulov, Yu. N. (1981), *Linguistic construction and thesaurus of the literary language* [Lingvisticheskoye konstruirovaniye i tezaurus literaturnogo yazyka], M.: Nauka, 367 p.
4. Karaulov, Yu. N. (1976), *General and Russian ideography* [Obshchaya i russkaya ideografiya], M. : Nauka, 355 s.
5. Kuznetsova, E.V. (1973), *Stepwise identification as a means of describing the semantic relationships of words. Questions of metalinguistics* [Stupenchataya identifikatsiya kak sredstvo opisaniya semanticheskikh svyazey slov. Voprosy metalingvistiki], L. : Publishing house of Leningrad University. P. 84–95/
6. *The lexical basis of the Russian language: Comprehensive educational dictionary* (1984) [Leksicheskaya osnova russkogo yazyka: Kompleksnyy uchebnyy slovar'] / V. V. Morkovkin, N. O. Boehme, I. A. Dorogonova, T. F. Ivanova, I. D. Assumption; Under. red V. V. Morkovkina, M. : Nauka, 1168 p.
7. *Russian semantic dictionary: Experience in automatically building a thesaurus: from concept to word* (1982) [Russkiy semanticheskyy slovar': Opyt avtomaticheskogo postroyeniya tezaurusa: ot ponyatiya k slovu] / Yu. N. Karaulov, V. I. Molchanov, V. A. Afanasyev, N. V. Mikhalev, M.
8. *Russian semantic dictionary: Explanatory dictionary, systematized by classes of words and meanings* (2000) [Russkiy semanticheskyy slovar': Tolkovyy slovar', sistematizirovanny po klassamslov i znacheniy] T.2: Nouns with a specific meaning / Under. total ed. N. Yu. Swede. M.
9. Selivanova, O. (2006), *Modern linguistics: a terminological encyclopedia* [Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediya], Poltava: Environment, K., 716 s.
10. Sokolovskaya, J. P. (1993), *The picture of the world in the meanings of the words: "semantic fantasies" or "catechism of semantics"?* [Kartina mira v znacheniyakh slov: «semanticheskiye fantazii» ili «katekhizis semantiki»?], Simferopol: Tavria. 235 s.
11. Sokolovskaya, J. P. (2002), *The picture of the world and the hierarchy of families* [Karty`na svitu ta iyerarxiya sem], Linguistics. № 6. S. 87–91.

12. Struganets, L.V. (2000), *Language culture. Glossary of Terms* [Kul'tura movy. Slovnyk terminiv], Ternopil: The Educational Book - Bogdan. 88s.
13. Formanova, S.V. (1999), *Keywords in the linguistic picture of Mikhail Kotsyubynsky's world: Author's thesis* [Klyuchovi slova u movniy kartyni svitu Mykhayla Kotsyubyns'koho : dys. ... kand. filol. nauk]. Kyiv, 219 p.
14. Casares, J. (1940), *Diccionario ideologico de la lengua espanola*. Madrid. 74 p.
15. Dornzeiff, F. (1934), *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Berlin. 98 p.
16. Dornseiff, F. (1970), *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*. Walter de Gruyter & Co., Berlin. 117 p.
17. Hallig, R., Wartburg, W. Von. (1952), *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie./ Versuch eines Ordnungsschemas*, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin. 354 p. 354 p.
18. Guntert, H. (1925), *Grundfragen der Sprachwissenschaft*. Leipzig. 64 p.
19. Make, K. (1936), *Dictionnaire analogique*. Madrid. 78 p.
20. Robertsons, P. (1859), *Dictionnaire ideologique de la langue francaise*. Paris. 86 p.
21. Poge, P. M. (1852), *Thesaurus of English Words and Phrases*. London. 125 p.
22. Roget, P. M. (2012), *Roget's Thesaurus of English Words and Phrases* / ed. G. Davidson, Penguin Books Ltd. London. 187 p.
23. Sanders, D. (1873-1877), *Der deutsche Sprachschatz*. Leipzig. 365 p.
24. Weisgerber, I. (1950), *Vom Weltbild der deutschen Sprache*. Dusseldorf. 127 p.

С. В. Форманова,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ИДЕОГРАФИЧЕСКИЕ СЛОВАРИ

КАК ШАГ К СТАНОВЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ «КАРТИНА МИРА»

В статье исследовано понятие «картина мира», которое концентрирует в себе специфическую совокупность всех качеств общества, а также истоки его возникновения и формирования. Отмечено, что на пути своего возникновения картина мира ассоциировалась со структурой идеографического словаря. Доказано, что схемы классификации понятий в идеографических словарях сообщают о том, что одна и та же действительность в материальной, духовной, физической и психической основе различными учредителями воспринимается по-разному.

Ключевые слова: идеографический словарь, схема классификаций, предметно-понятийная группа, семантическая классификация, структурно-семантическая классификация, картина мира, языковая картина мира, инвариант.

S. V. Formanova,

*Odessa I. I. Mechnikov National University,
Department of Ukrainian Language*

IDEOGRAPHIC DICTIONARIES

AS A STEP TO DEVELOP THE WORLD PICTURE

The article explores the concept of "picture of the world", which concentrates in itself the specific set of all qualities of society, as well as the origins of its origin and formation. It is stated that on the way of its origin, the picture of the world was associated with the

structure of the ideographic dictionary. It is proved that the classification schemes of concepts in ideographic dictionaries indicate that the same reality in material, spiritual, physical and mental basis is perceived differently by different compilers.

It is justified that the term "picture of the world" is used to refer to the totality of human ideas about the environment. Vocabulary schemas reflect this set in part, only in the totality of word meanings. It is determined that such an understanding of the "picture of the world", which is reflected in ideographic dictionaries, is a small part of the "linguistic picture of the world", which materializes through words and their meanings, as well as through associative-semantic connections between them, relationships and interdependence.

It is explained that natural human language is one of the means of expressing the result of the process of cognition by a person of the objective world, which is why any of the variants of the category system of cognition existing in philosophy can be accepted as a general scheme of a model of a set of meanings of words of a certain language in a certain period. its development. Therefore, to understand the integrity of the lexical-semantic system, it is necessary to take into account not only the system of the category of cognition, but also to understand that the categories operate in all spheres of human activity, which is clearly traced in the meanings of words, when the definitions of the meanings which at first seemed identical differ. the sphere of being.

Thus, the "picture of the world" is a product of human cognitive activity. It is formed on the basis of a coherent lexical-semantic system of language and human knowledge, based on personal and social experience.

Key words: ideographic dictionary, classification scheme, subject-concept group, semantic classification, structural-semantic classification, world picture, language world picture, invariant,